

A hírszerzés előtt álló 21. századi kihívások

A médiában rendszeresen jelennek meg a kémkedés világával kapcsolatos kisebb-nagyobb színes hírek, az elmúlt években ezek száma talán még nőtt is. A teljesség igénye nélkül, példaként talán elég megemlíteni a Szkripal elleni gyilkossági kísérletet, majd később a vrbeticei robbantás ügyét¹ vagy a „kínai hírszerzés erős emberének” elmenekülését,² de széles körű sajtóérdeklődés követte az amerikai szolgálatok nemzetközi technikai lehallgatási ügyeit³ is. Végül az elmúlt hónapok afganisztáni eseményei is rávilágítottak a konfliktusban részt vevő NATO-tagországok hírszerző szolgálatainak „eredményességére”, de egyben azokra a kihívásokra is, amelyekkel a 21. században egy adott ország vagy egy politikai, katonai szövetség nemzetbiztonsági szolgálatainak szembesülniük kell.

A dolgozatban ugyan később még esik szó a szolgálatok külső megítéléséről mint olyan kihívásról, amelyet a nemzetbiztonsági szolgálatoknak hitelességük, törvényességi megfelelőségük szempontjából kezelniük kell, mégis szükségesnek érzem itt érintőlegesen, néhány szó erejéig megemlíteni a média szerepét. A hírszerzés és az elhárítás világa zárt, abba külső szereplők soha nem nyerhetnek teljes betekintést, ezt egyértelműen a források és a műveletek védelme, végső soron a szolgálatok alapfeladatainak sikeres elvégzése teszi szükségessé. Egy jól működő szolgálat a sikereiről nyilvánosan szinte soha nem nyilatkozhat, azonban vélt vagy valós kudarcokkal pillanatok alatt tele lesz a sajtó. Az esetek jelentős többségében azonban a nyilvánosságra kerülő részletek meg sem közelítik a valóságot, vagy jobb esetben erősen ferdítve jelennek meg a nagyközönség előtt. Ebben nagy szerepet játszanak a szenzációt kereső, ezért az eseményeket erősen kiszínező úgynevezett szakértők és oknyomozó újságírók. A sajtó és a média különböző felületein olykor megjelenő egyes híreket az eseményeket valóban jól ismerő szakemberek magukban mindig nagyokat mulatva fogadják, és bár néha jólesne nekik a ferdítések kiegyenesítése, egy tárgyilagos tájékoztatás kiadása, erre a szolgálatok munkatársai soha nem vállalkozhatnak. Az is tény azonban, hogy ha a tények a szakszerűség műfajában jelennek meg, és/vagy belső forrásokra hivatkozik valaki, akkor szinte biztosra vehető, hogy egy ellenérdekelte szolgálat befolyásolási akciójáról van szó.

¹ Luke Harding: Czech Police Hunt Two Men with Names Matching Skripal Suspects over Blast. *The Guardian.com*, 2021. április 17.

² Nyugatra szökhettett a kínai hírszerzés erős embere. *Portfolio.hu*, 2021. június 21.

³ KD: Dánia besegített az amerikaiaknak az európai vezetők lehallgatásában. *Index.hu*, 2021. május 31.

Mit is jelent a nemzetbiztonsági kockázat?

Alapvetően a nemzet biztonsága és a globális biztonság nem ugyanaz a dolog. A nemzetbiztonság azt jelenti, hogy a különböző nemzeti kormányok önállóan igyekeznek megvédeni állampolgáraikat a különböző fenyegetésektől. A globális biztonság ugyanakkor nemzetek szövetségét, koalícióját jelenti, amelyek azért dolgoznak együtt, hogy tagjaik számára garantálják a békét és a stabilitást, ehhez pedig az alapvető elveket az ENSZ dokumentumai rögzítik. A nemzet biztonságánál a nemzetbiztonsági szolgálatok feladata, hogy beazonosítsák a potenciális veszélyforrásokat, és készen álljanak a megfelelő válasz megadására. Ha konkrétan megnézzük a nemzet biztonságára veszélyt jelentő fenyegetéseket, akkor úgy fogalmazhatunk: minden fenyegetésnek tekinthető, ami veszélyt jelent az adott nemzet népességének fizikai létére, vagy károsan befolyásolhatja az adott nemzet intézményrendszerét és gazdasági stabilitását.

Mit is értünk pontosan ez alatt az általános meghatározás alatt? A tényleges fenyegetés érkezhethet egy ellenséges külföldi kormány részéről ártó szándékkal, ami testet ölthet konkrét agressziós vagy háborús cselekményben, de megvalósulhat sokkal kifinomultabb, békésebbnek tűnő, nehezebben detektálható akció formájában is, amely azonban mégis súlyos hatással lehet az ország stabilitására. Ide sorolnám be magát a klasszikus kémkedést vagy akár a választásokba történő beavatkozást, a gazdasági eszközökkel történő visszaélést is stb.

Amikor egy nemzet biztonságáról beszélünk, akkor ez alatt egyaránt értjük a külső és a belső biztonsági kihívásokat. Bár a kettőt általában komplex módon, összefüggéseiben kell látni, mégis leegyszerűsítve a külső biztonsági kihívásokat a hírszerző, míg a belsőket az elhárító/belbiztonsági szolgálatoknak kell kezelniük. Jóllehet a világban több nemzetbiztonsági struktúra létezik, mégis ez az alapelv változatlan mindenhol, függetlenül attól, hogy ezek a szolgálatok milyen szervezeti felépítésben (például katonai vagy civil, egyetlen összevont vagy több független szolgálatként) működnek. Egyvalami egészen biztos: egy nemzet soha nem engedheti meg magának, hogy lemondjon a titkosszolgálatok működéséről, azok eszköztárának használatáról saját érdekeinek védelme vagy éppen érvényesítése érdekében, hiszen ezzel jelentős hátrányt szenvedne el a vele szemben indított támadások elleni harc terén.

Egy modern hírszerző szolgálat – méretétől függetlenül – ma már egy komplex szervezeti struktúra, amelynek számos feladatot kell ellátnia, az esetek jelentős többségében az azonos nemzeti célokat szolgáló, de feladatait más eszközökkel ellátó egyéb állami szervezetekkel szoros együttműködésben. Egy ország érdekeinek érvényre juttatása vagy az adott nemzet érdekeivel ellentétes szándékok felderítése, megakadályozása, az ország döntéshozóinak minél teljesebb körű tájékoztatása, a helyes döntések meghozatalához szükséges információk biztosítása mind a modern hírszerző szolgálat törvényben is rögzített feladata.

Ha a hírszerzés feladatait szeretnénk meghatározni, akkor szinte mindenki az egyik legősibb hadtudományi forrást, Szun-ce *A háború művészete* című művének 13., a kémek alkalmazásáról szóló fejezetét hozza fel hivatkozásként. Tény, hogy egy hírszerző szolgálat mindenkori, történeti korszakokon átívelő alapvető feladata – tudniillik hogy

az ellenség, ellenérdekelt felek titkait megszerzze – nem változott, de emellett számos új, nem hagyományos kihívással is szembesülni kényszerült, amelyekre megoldásokat kell találnia. Az egyik ilyen kihívás az, hogy a társadalmi rendszerek átalakulása, a történelem során soha korábban nem látott gyors léptékű technikai fejlődés jelentősen kiszélesítette nemcsak a megszerzendő titkok körét, hanem az ezek védelmére és megszerzésére alkalmazható eszközök palettáját is. Ugyanakkor a hagyományos értelemben vett hírszerzési feladatok köre is jelentősen kibővült.

A klasszikus (politikai, gazdasági, katonai) titkok megszerzése a mai napig alapfeladata a hírszerző szolgálatnak, hiszen az, hogy a rivális, de akár a baráti országok vezetése is hogyan ítéli meg az adott ország helyzetét, milyen (politikai, gazdasági, katonai stb.) terveket fogalmaznak meg vele kapcsolatban, mindig az adott ország érdeklődésének középpontjában áll. Ugyanilyen érdekes az is, hogy az egyes témákban ellenérdekelt országok külső-belső helyzete milyen politikai, diplomáciai, gazdasági mozgásteret, milyen saját érdekérvényesítési lehetőségeket enged meg. Egy hírszerző szolgálat tevékenységét meghatározhatja az is, hogy milyen az adott állam és a célország kapcsolata, illetve utóbbinak milyen a társadalmi berendezkedése. Minél feszültebb a kapcsolat, minél zártabb a célország berendezkedése, annál szélesebb a hírszerző szolgálat elvégzendő feladatainak köre. Azt pedig, hogy a kormány milyen hírszerzési prioritási sorrendet határoz meg saját nemzetbiztonsági szolgálatai számára, természetesen mindenkor az adott ország belső biztonsági, politikai, gazdasági helyzete határozza meg.

Ha egy hírszerzés feladatainak súlyozásáról beszélünk, akkor az első helyen általában a politikai témájú hírek iránti igény áll, ez nem sokat változott az elmúlt évtizedekben – de napjainkban szinte ugyanilyen mértékben jelennek meg a gazdasági jellegű hírek is. A gazdasági hírszerzés mint fogalom sem új, csupán itt is az ilyen jellegű feladatok komplexitása jelent új kihívást. A hagyományos gazdasági témák mellett, mint például makrogazdasági adatok, gazdasági trendek és kilátások, lehetséges gazdasági válsághelyzetek, versenyképesség, technológiák, szabadalmak stb., megjelentek új hírszerzési feladatokat jelentő témák is. Divatos lett például a befektetésösztönzés, az energetika, az ellátásbiztonság témaköre a hírszerzések világában.

Hogyan változott meg az elmúlt időszak stratégiai környezete?

A hidegháború végével és a nemzetközi terrorizmus különböző formáinak terjedésével párhuzamosan számos előre nem látott változás is bekövetkezett a nemzetközi hírszerző közösség feladatait illetően. Ezek közül különösen az alábbi öt érdemel említést:

1. A konfliktusokat kereső újabb szereplők széles körű elterjedése.
2. A biztonságot fenyegető különféle tényezők jellemzőinek kiszélesedése.
3. A technológiai innovációs fejlődés felgyorsulása, amely tovább fokozta a különböző rendszerek sérülékenységet, amelyek egyre diverzifikáltabb forrásokból erednek.
4. A konfliktusok jellemzőinek megváltozása, a nem hagyományos és aszimmetrikus hadviselés megjelenése.

5. A városi területeken megjelenő erőszak egyre nagyobb elterjedése, illetve az egyre inkább felszínre törő gazdasági, etnikai, vallási és ideológiai összeütközések.

Ezek a trendek egyrészt egy teljesen természetes átalakulás eredményei, néhány azonban újonnan jelentkező változási faktor, amely jelentősen befolyásolja a nemzetbiztonsági szektor tevékenységét. Bármelyikről beszélünk is, mindkettő jelentős hatást gyakorol a hírszerző szolgálatok műveleti és információs tevékenységére. Alapvetően azonban a hagyományos államok közötti ellentétek és vetélkedés kezelésében történő aktív közreműködés, illetve a hazai stabilitás garantálása maradt a nemzetbiztonsági szolgálatok legfontosabb prioritása mindenhol a világban. Visszautalva a konfliktusokat kereső újabb szereplők széles körű elterjedésére, tegyük fel a kérdést, hogy kik is lehetnek ezek. Egy részük már korábban is jelen lévő szereplő, míg mások újonnan jelentkező, a fentebb említett konfliktusok eredményeként megjelenő résztvevők lehetnek. A hagyományos szereplők az alábbiak:

- a nemzetközi terrorizmus képviselői és a határokon átnyúló szervezett bűnözői csoportok;
- azok a kormányok, amelyek tömegpusztító fegyvereket gyártanak és terjesztenek, ezzel párhuzamosan pedig biztonságot garantálnak terrorista csoportoknak, esetleg politikai ellenfeleik meggyilkolását szponzorálják;
- széteső vagy már széthullott államok, amelyek egyre kiterjedtebb ellentétek forrásai lehetnek az adott régióban, tömeges migrációt és instabil biztonsági helyzetet előidézve környezetükben;
- néhány nemzetközi gazdasági, politikai szervezet, illetve átpolitizált állampolgári csoportok, amelyek jelentős befolyásra kívánnak szert tenni pozíciójuk hazai és nemzetközi kiterjesztése érdekében;
- a hatékony állami kontroll nélkül maradt, vagy attól elszakadó katonai és nemzetbiztonsági csoportok és szervezetek;
- nem állami biztonsági erők, amelyeket az államok nehezen tudnak vagy nem kívánnak kontrollálni, például katonai magáncégek, félkatonai csoportok, milíciák.

A nem hagyományos, újonnan jelentkező szereplők, amelyekre a nemzetbiztonsági szolgálatoknak oda kell figyelniük:

- azok a kiberterrorista és kiberbűnözői csoportok, amelyek különböző célokkal támadásokat hajthatnak végre a kritikus nemzeti infrastruktúrák ellen;
- nemzetközi békefenntartó műveletek, amelyek hírszerzési támogatást igényelnek a művelet sikeres végrehajtása érdekében;
- határvédelem a tömegpusztító fegyverek, az illegális migráció és más hasonló fenyegetések feltartóztatása érdekében;
- az emberi jogok masszív megsértése, amely destabilizációhoz és lázadásokhoz vezethet (lásd Dárfúr);
- katasztrófaenyhítés, amelynek kapcsán a hírszerző szolgálatok is szerephez juthatnak a katasztrófa megelőzése vagy a bekövetkezte utáni helyreállítási munkák

- során, rendelkezésre bocsátva technikai (például műholdas) vagy egyéb képeségeiket;
- nemzetközi igazságügyi szervezetek nyomozásainak támogatása, például háborús bűnösök felkutatása.

Bár a hagyományos szereplők között soroltam fel azokat a nemzetközi gazdasági, politikai szervezeteket, illetve átpolitizált állampolgári csoportokat, amelyek jelentős befolyásra kívánnak szert tenni pozíciójuk hazai és nemzetközi erősítése érdekében, a globalizmus 20. század végi elterjedésével ezek mégis egyre nagyobb kihívásokat jelenthetnek egy-egy adott állam nemzetbiztonsági szervei számára. Ahogy Földi László utal rá a hibrid hadműveletek titkosszolgálati hátteréről írt cikkében,⁴ a konfliktusok jellemzőinek megváltozásával, a nem hagyományos és aszimmetrikus hadviselés megjelenésével „az állam fokozatosan elveszítette hadviselési monopóliumát. [...] A műveletek egy időben folynak a katonai mellett a gazdasági, a politikai és a társadalmi dimenziókban, sőt térben is párhuzamosak egymással, mégpedig lokális és globális szinteken egyaránt.” Cikkében kifejti:

„A nemzetek fölött átnyúló nemzetközi politikai szervezetek befolyása a nemzetállamok rovására nőtt meg [...]

De megjelennek olyan globális szervezetek is, amelyek semmilyen módon nem kötődnek nemzeti keretekhez, mint például a médiabirodalmak, a multinacionális cégek, az extrém mozgalmak vagy illegális rendszerek (embercsempész- és kábítószer-hálózatok, nemzetközi terrorszervezetek). Külön kategóriát alkotnak – több százezres számban – a nem kormányzati szervezetek, azaz NGO-k, amelyek nevükből adódóan kormányoktól függetlenek, és szembeszállva a fennálló renddel, készek kormányok megdöntésében részt venni külső, mégpedig politikai vagy még inkább gazdasági érdekcsoport felkérésére.”⁵

Ezek a megállapítások több kérdést is felszínre hoznak. Egyrészt hogy az ilyen jellegű szereplők tevékenysége mikor éri el azt a határt, amikor már egy adott állam nemzetbiztonsági szerveinek jogos önvédelmi lépéseket kell tenniük; másrészt miként tegyék azt. Ez átvezet az érdekérvényesítés és a befolyásolás kérdésére. Az úgynevezett befolyásolás a titkosszolgálatok világában már régi műfaj. A különböző hírszerző vagy elhárítószolgálatok elsődleges feladata általában az információszerzés az állam ellen irányuló külső és belső ellenséges szándékokról vagy az ellenérdekelt ország(ok) politikai, gazdasági, katonai stb. helyzetéről. Ez alapvetően nem változott ma sem, azonban egy jó hírszerző szolgálat mindennapi tevékenységében egyre nagyobb szerepet kap a befolyásolás is. Ez a fajta tevékenység az „egyszerű” információszerzésnél, azaz a kémkedésnél már egy sokkal aktívabb és másfajta gondolkodást igénylő munkafolyamat a hírszerző szolgálaton belül. A fogalom alatt általában azt értjük, amikor egy titkosszolgálat saját műveleti vagy országa politikai, gazdasági érdekei mentén az ellenfél helyzetét hátrányosan vagy saját pozícióját előnyösen kívánja befolyásolni. Ha egy kicsit elmerülünk az igen terjedelmes

⁴ Földi László: A hibrid hadműveletek titkosszolgálati háttere. *Kommentár*, (2021), 2.

⁵ Földi (2021): i. m. 89.

mennyiségű szakirodalomban, láthatjuk, hogy az évtizedek során ezt a módszert számos hírszerző szolgálat alkalmazta igen eredményesen. A befolyásolást az orosz szakzsargonban használt kifejezéssel élve gyakran „aktív intézkedés”-ként is említik, és talán éppen ezért általában a szovjet KGB-vel párosítják, jóllehet több más hírszerző szolgálat élt akkor is, és él napjainkban is a befolyásolás egyre szélesedő eszköztárával. Az orosz szolgálatok ezt a kifejezést használták például, amikor a hidegháború idején a külföldre szökött ellenzékiek célzott likvidálását tűzték ki műveleti célként, vagy a nyugati országokban különböző politikai, társadalmi mozgalmakat támogattak.

A sok elképzelhető és bevezethető befolyásolási technika közül az egyik előszeretettel alkalmazott, ezért leggyakrabban használt módszer napjainkban is, amikor a hírszerző szolgálatok érdekeik érvényre juttatása céljából támogatnak (pénzügyileg és/vagy valószínű látszó álhírekkel) velük szimpatizáló újságírókat, sajtó- és médiaszervezeteket vagy akár határokon átnyúló különféle egyéb, számukra hasznosnak vélt struktúrákat. Tehát minden, a nemzet biztonságáért felelős szolgálatnak a törvények adta keretek között törekednie kell arra, hogy felderítse, vajon a fentebb említett globális szervezetek tevékenysége mögött áll-e ellenérdekelte szolgálat, amely befolyásolási indíttatásból saját céljainak megfelelően szeretné kihasználni az adott apparátust.

Emellett az, hogy az állam részben elvesztette „hadviselési monopóliumát”, azt is jelenti, hogy míg korábban a titkosszolgálati módszereket és eszközöket csak állami szervezetek alkalmazták, manapság már különböző civil szervezetek is bevezethetik azokat. Ez egyrészt köszönhető a gyors iramban fejlődő információs technológiának (egyre több információhoz lehet nyílt módszerekkel hozzájutni), másrészt az internet révén egyre nagyobb tömegekhez juttathatók el – akár célzott módon is – a különféle szándékok mentén megfogalmazott üzenetek. Ugyancsak elég megnézni a világ egyetemén vagy más oktatási intézményekben hirdetett, úgynevezett üzleti hírszerző kurzusokat, ahol a korábban az állami szervezetek által csaknem kizárólagosan birtokolt különböző hírszerzési módszerekkel ismerkedhet meg az erre fogékony nagyközönség. Az üzleti világban a nagyobb haszon vagy piaci térnyerés elérése érdekében már széles körű igény mutatkozik a legális üzleti hírszerző (*business* vagy *corporate intelligence*) ügynökségek által kínált belső pénzügyi vagy technológiai információkra. Míg ezeknek a minősített információknak a beszerzése a megrendelő nagyvállalatok és az igényelt információk jellege miatt gyakran már nem állami feladatként jelenik meg, az ilyen irányú tevékenységek elhárítása (főleg állami érdekeltség esetén) sokszor még mindig az állami szervezetek tevékenységi palettáját bővíti.

Természeti katasztrófák és járványok

Nem minden nemzetbiztonsági fenyegetés ered államok és nem állami szereplők ellenséges szándékaiból. Az elmúlt évek eseményei megmutatták, hogy különböző természeti katasztrófák (hurrikánok, földrengések, más természeti katasztrófák) ugyancsak komoly veszélynek tehetik ki egy adott nemzet népességét, szociális és gazdasági struktúráit. A legutóbbi két év jól példázza, hogy a járványok is, mint a Covid-19, számottevő kihí-

vást jelentenek nemcsak az egészségügyi rendszerek, de az érintett országok gazdasági, nemritkán politikai stabilitása számára is. A Covid–19-járvány kitörése és világméretű elterjedése mind az egyes nemzetek, mind a globális gazdasági, kereskedelmi viszonyok tekintetében rendkívül komoly károkat okozott. Ezeket a kihívásokat a különböző országok különböző módon kezelték, igen eltérő sikerekkel.

A járvány gyakorlatilag a világ összes országát érintette. Amellett, hogy riasztóan és tragikusan magas halálozási aránnyal járt, a vírus megmutatta, hogy milyen széles körű szociális és gazdasági káosz alakulhat ki a pandémiák nyomán. A rendkívül magas fertőzőtségi képességekkel bíró betegség számos üzleti vállalkozást arra kényszerített, hogy ideiglenesen vagy akár véglegesen befejezze tevékenységét. Ez óriási gazdasági veszteségeket hozott magával. Ahogy az egyes üzletágak működési lehetősége bezárult, vagy korlátozták tevékenységüket, egyre magasabb lett az elbocsátások aránya, és egyre csökkent a munkaórák száma. Számos iparág különösen kitett volt a fenyegetésnek, így például a turizmus, a közlekedés, a vendéglátás. A járvány összetett hatásainak eredményeként jó néhány nemzet a recesszió szélére sodródott, aminek nemcsak nemzeti, hanem jelentős nemzetközi hatásai is voltak. A járvány negyedik, ötödik hulláma idejére a kormányok megpróbálták számos módon segíteni állampolgáraik és gazdaságaik védelme érdekében. Lépések történtek, hogy a nemzetek összefogásával fokozzák az egészségügyi együttműködésüket, helyben pedig olyan infrastruktúrákat próbáltak létrehozni, amelyek megkönnyítették a vírus elleni védekezést, illetve annak leküzdését (oltás). A járvány leküzdésében fontos szerepet játszott, hogy az adott kormány milyen kommunikációs vonalat követett. Példaként szolgál erre, hogy a védekezés érdekében világos figyelemfelhívásokkal próbáltak hangsúlyt adni a maszkviselésnek, a szociális távolságtartásnak. Különböző rendszabályokat vezettek be a mindennapi életet befolyásoló tevékenységek olyan méretű korlátozására, amely még lehetővé tette az alapvető igények kielégítését. A védekezés mellett a gazdaság megóvására különböző gazdaságvédelmi intézkedéseket vezettek be, amelyekkel egyrészt próbálták a járvány súlyos gazdasági kihatásait mérsékelni, illetve a jövőbeni kilábalás feltételeit megteremteni. A válsághelyzet kezelésekor különböző szükségintézkedéseket vezettek be, megteremtve a járvány leküzdésének feltételeit.

A fentiek alapján egyértelmű, hogy a 2021-es év kihívásai között kiemelt helyen szerepelt a Covid–19. Az elsődleges cél ebben az évben a járvány legyőzése volt, de ahogy a krízis enyhül, és a közvetlen egészségügyi veszélyek mérséklődnek, a tanulságokat levonva a jövőben mindenképpen felkészültnek kell lenniük a nemzet biztonságáért felelős szervezeteknek is egy esetleges hasonló világméretű egészségügyi kockázat előrejelzésére és a kezelésében felmerülő, rájuk háruló feladatokra egyaránt. Mindenképpen garantálnunk kellene, hogy egy Covid–19 típusú világjárvány vagy ehhez hasonló járványok az egészségügyi szükséghelyzetén kívül ne jelentsenek biztonsági kockázatot a jövőben.

A hírszerző szolgálatok feladatai tehát ez irányban is kibővültek. Részben forrásaik révén a globális és regionális aktuális helyzetre vonatkozó információkat, illetve előrejelzéseket vártak tőlük a megrendelőik, de nagy szerepet kaptak a szükséges védelmi intézkedések meghozatalához elengedhetetlen adatok, eszközök (maszkok, oltóanyagok

stb.) beszerzésében is. Konkrét példával illusztrálva a nemzetbiztonsági vonatkozást, elég megemlíteni a magyar sajtóban is megjelent hírt, miszerint a brit biztonsági szolgálatok szilárd bizonyítékokkal rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy orosz kémek lopták el az AstraZeneca-vakcina receptjét, és ez alapján alkották meg saját, Szputnyik néven piacra dobott oltóanyagukat.⁶ A hír valóságtartalmától függetlenül a példa jól mutatja, milyen jellegű feladatokat kaphat a hírszerző szolgálat egy vírusjárvány idején. De ha a járvány elterjedésből eredő, fentebb kifejtett gazdasági khatásokat vizsgáljuk meg, akkor megint – szinte magától értetődő módon – adja magát a feladatoknak az a komplex rendszere, amelyet az adott hírszerző és biztonsági szolgálatoknak el kell végezniük az állam biztonságának megőrzése érdekében.

A klímaváltozás hatásai a nemzetbiztonságra

Hosszú távú khatásai miatt a nemzet biztonságát veszélyeztető kihívásnak tekinthető a klímaváltozás napjainkban egyre jobban érezhető hatása is. Mivel ez a probléma nemcsak egy-egy nemzet, hanem az egész nemzetközi közösség számára is veszélyt jelent, rendkívül fontos, hogy a klímaváltozás elleni harcot nemzetközi együttműködésben kezeljük, és ilyen összefüggéseit tekintve a klímaváltozás napjainkra globális biztonsági problémává nőtt ki magát.

A klímaváltozás számos módon befolyásolhatja az ország gazdasági helyzetét. A teljesség igénye nélkül néhány példa erre: az emelkedő tengerszint jelentette fenyegetés, áradások, amelyek jelentős károkat okoznak a parti területeken meglévő infrastruktúrákban. Az előre nem jelezhető, szabálytalan időjárási változások, amelyek ugyancsak a klímaváltozással hozhatók összefüggésbe, komoly károkat okozhatnak a mezőgazdasági termelésben és a különböző ellátási láncok működésében. A kormányok igyekeznek nemzeti biztonsági érdekeiket megvédeni a klímaváltozás következményeitől is. Ennek keretében például helyi kibocsátási normákat állítanak fel, így csökkentve környezet-szennyezésük hatásait, illetve lépéseket tesznek környezetbarátabb energiaforrások és közlekedési eszközök bevezetésére. Ezzel párhuzamosan – különféle ügynökségekkel együtt – felvilágosító, tájékoztató kampányokat folytatnak, hogy felhívják a lakosság figyelmét a klímaváltozás hatásaira.

Nagyhatalmi vetélkedés

Napjainkban teljesen egyértelmű, hogy a világ rendjének fokozatos átalakulása figyelhető meg. A nagyhatalmi vetélkedés minden hírszerző szolgálatnak egy hagyományos, mégis célpontrendszerében részben új, hosszú távú és igen izgalmas feladatrendszert jelent. A régi és az új, felemelkedő nagyhatalmak között egyre több területen érzékelhetők

⁶ Sun: A brit titkosszolgálat szerint orosz kémek lopták el az AstraZeneca-vakcina tervezetét, és felhasználták a Szputnyik kifejlesztéséhez. *Szeretlekmagyarország.hu*, 2021. október 11.

érdeklődések, s mindannyian a saját politikai és gazdasági érdekeiknek megfelelően próbálják átalakítani a világot. Példaként említhető mind Oroszország, mind Kína szembenállása az amerikai és nyugati érdekekkel. Ez a világotformáló törekvés fokozottan látható a hagyományos – azaz a katonai téren megvalósuló – és a nem hagyományos területeken feléledő újabb technológiai versengés kapcsán. E nagyhatalmi vetélkedés az előbb említett hagyományos katonai téren túl egyre nagyobb hatékonysággal használ különféle hibrid és kibertámadási képességeket, és igyekszik ennek eszközrendszerével különböző befolyásolási akciókat végrehajtani gyakorlatilag politikai, gazdasági, társadalmi, szociális téren egyaránt.

A nagyhatalmi vetélkedés arcvonalai nemcsak tematikusan (politikai, gazdasági, katonai stb.) vázolhatók fel, hanem földrajzilag is. A napi médiafolyamban szinte állandó jelleggel jelennek meg hírek, tudósítások, értékelések, amelyek az északi-sarki területekért, Afrika nyersanyagokban gazdag részeiért, a Dél-kínai-tenger erőforrásaiért, Tajvanért vagy akár az afganisztáni NATO-kivonulás után a helyi politikai, gazdasági térnyerésért való vetélkedésre mutatnak rá. Ezek a folyamatok gazdagon ellátják a különböző országok hírszerző szolgálatait feladatokkal, helyzetüktől, méretüktől függetlenül.

Proliferáció

Az ellenséges szándékú országnak nem feltétlenül szükséges közvetlenül, direkt agresszióban fellépnie ahhoz, hogy veszélyt jelentsen egy másik nemzet biztonságára. Az az állam, amely fejlett technológiai fegyverzetet – ideértve a biológiai, vegyi fegyvereket – halmoz fel, a nemzetközi normákkal ellentétesen fegyverzeti célú nukleáris képességeket épít és fejleszt, ugyancsak nemzetbiztonsági fenyegetésnek tekinthető akkor is, ha ezen rendszereket nem közvetlen támadásra használja fel, hanem csupán képességei növelését segíti elő.

Nemzetközi bűnözés

Mit is értünk nemzetközi bűnözés alatt? Egyes definíciók szerint azokat a csoportokat, amelyek saját erejük, befolyásuk, pénzügyi érdekeik érvényesítése érdekében akár határokon is átnyúló illegális tevékenység révén kívánják elérni céljaikat, nemzetközi bűnözői csoportoknak hívjuk. Ezek tevékenységére jellemző, hogy a földrajzi határokon túlnyúlva, ezzel több nemzet törvényeit is megsértve fejtik ki káros tevékenységüket, s képeznek biztonsági kihívást egy adott ország vagy egy nemzetközi közösség részére. Tevékenységük megakadályozása érdekében szükséges, hogy az egyes nemzetek nemzetbiztonsági és rendvédelmi szolgálatai nemzetközi kooperáció keretében szorosan működjenek együtt – ez egyben azt is célozza, hogy az illegális tevékenységet végző csoportok a különböző országok eltérő jogi kereteinek különbségeit ne használhassák ki, és ne juthassanak ilyen módon jogosulatlan előnyhöz. Az illegális bűnözői tevékenység többnyire illegális termékek előállítását és terjesztését foglalja magában (ilyen termék

lehet például a kábítószér), továbbá illegális szolgáltatások nyújtását (például embercsempészet) vagy illegális üzleti tevékenységet stb.

Terrorizmus

Az elsődleges prioritás napjainkban, hogy a Közel-Keleten kialakult vagy kialakulandó terrorista góccokat felszámoljuk, és megakadályozzuk, hogy azok tevékenysége a régióból bármilyen formában továbbterjedjen az európai vagy nyugati országokba (ilyen gócpontok például Afganisztán, Irak stb.). Az egyes nemzetek biztonságát nemcsak olyan csoportok veszélyeztethetik, amelyek formálisan is egy külföldi kormány képviselőjében jelennek meg, hanem olyanok is, amelyeket ellenséges szándékú kormányok támogatnak, szponzorálnak, vagy tevékenységüket eltűrik. A különböző terrorista csoportok akár vallási vagy ideológiai alapon arra törekednek, hogy káoszt okozzanak, egy ország működését gátolják minden lehetséges rendelkezésre álló eszközzel, legyen az fizikai erőszak, pszichológiai hadviselés vagy kiberbűnözés.

Kiberterrorizmus, kiberbűnözés

A nemzet biztonságára kiemelt jelentőségű veszélyt jelent a kiberterrorizmus és a kiberbűnözés. A 2020-as és '21-es évben több kutató és kibervédelmi intézet többtucatnyi detektált incidenst jelzett, amelyek valamilyen formában kiberterrorista vagy kiberbűnözői szándékkal történtek világszerte. Az elmúlt pár éves időszakban egyre nagyobb teret kaptak az interneten elkövetett bűnözői és egyéb célú támadások különböző állami, pénzügyi, gazdasági, egészségügyi stb. célpontok ellen. E csoportok között fellelhetők különböző államok mögött lévő szereplők ugyanúgy, mint terrorista szervezetek és nemzetközi bűnözői hálózatok. A támadások célja lehet információszerzés, energetikai hálózatok működésének megzavarása, de egyszerűen csak zsarolás, lopás, pénzügyi visszaélések lehetősége is.

A kiberterrorizmusnak három formáját különböztetjük meg: az egyszerűen strukturált, a fejlettebb technológiát alkalmazó és a komplex módon koordinált támadásokat.

- Az egyszerű struktúrájú támadás azt jelenti, hogy a támadó alapvető *hackingsz*-közt használ egyetlen célpont ellen. Ez az eszköz általában valamilyen más által már ismert, nem saját maga által kifejlesztett malware.
- A fejlettebb technológiájú támadások már jóval kifinomultabb támadóeszközt alkalmaznak, amelyet célzottan, több célpont ellen vetnek be.
- Komplex módon koordinált támadás esetében a támadó rendkívül magas fejlettségi szinten álló hekkelőeszközt használ, amellyel képes tömeges támadást indítani egy egész üzletág, állam vagy szervezet ellen, és ezek tevékenységét nagy arányban gátolni tudja.

A kiberterrorizmus nemzetbiztonsági vetületei

Mivel a bank- és pénzügyi rendszerek egyre nagyobb mértékben digitalizáltak, és internet-hozzáféréssel rendelkeznek, a kiberbiztonsággal foglalkozó szervezetek szakértői szerint az ilyen intézmények ellen történő támadások széles körű gazdasági instabilitást, végső soron gazdasági recessziót és válságot tudnak előidézni. Ugyancsak veszélyfaktor lehet az, hogy az illetéktelenül megszerzett információk kiszivároztatása, publikálása súlyos károkat okozhat az állami és üzleti érdekek, de az egyszerű magánszemélyek vonatkozásában is. A kiberterrorizmus kiemelt veszélyt jelenthet az állam létfontosságú infrastruktúrái esetében is, káoszt okozva városok, intézmények mindennapi tevékenységében. A támadások távolról, névtelenül, beazonosíthatatlanul és olcsón alkalmazható volta nagy nehézséget jelent az ellenük való védekezésben. A különböző kormányok nemcsak azáltal védekeznek az illegális kibertevékenység ellen, hogy ezek elhárítására hivatott szervezetet hoznak létre, hanem azáltal is, hogy világos irány- és vezérelveket kínálnak fel a helyi önkormányzatok és az üzleti élet szereplői számára (például kiberbiztonsági intézkedéscsomagok és különböző rejtjelzési módszerek kiejánlása).

Milyen hatásai voltak a stratégiai terrorizmusnak a hírszerző szolgálatok tevékenységére?

Az elmúlt évek nagyobb terrorista akciói miatt a hírszerző szolgálatok tevékenysége és hatékonysága egyre több és keményebb kritikát, illetve egyre nagyobb figyelmet váltott ki. A hírszerző szolgálatok műveleti és információs hibáit felróva ezek a kritikák feltették a kérdést, hogy a szolgálatok miért nem látták előre, miért nem akadályozták meg az adott cselekmény elkövetését. Ugyancsak éles kritikaként vetődtek fel a különböző hírszerző és elhárítószolgálatok közötti együttműködés hiányosságai, például hogy a rendelkezésre álló információkat miért nem osztották meg az arra illetékes más szervezetekkel. E kritikák eredményeként a nemzetközi hírszerző közösségekben számos esetben szervezeti átalakításokkal próbálták kiküszöbölni a hibákat (lásd például a szeptember 11-i események után az amerikai nemzetbiztonsági struktúra átalakítását). Ugyancsak gyakori kritikaként hozzák fel a nemzetbiztonsági szolgálatok „demokráciahiányos” tevékenységét, az alapvető állampolgári jogok indokolatlan megsértését (például fogvatartottak kínzása, olyan államokba történő átszállítása, ahol a demokratikus normák kevésbé érvényesülnek), illetve ilyen esetekben az ezeket kivizsgáló igazságügyi szervezetek munkájának nehezítését. Ugyanakkor azt is el kell ismerni, hogy tevékenységük jellegéből eredően a hírszerző szolgálatok az esetek jelentős többségében nem fedik, nem fedhetik fel forrásaikat, illetve műveleti tevékenységüket nem tárhatják a közvélemény elé. A fenti okok miatt a nemzetbiztonsági szolgálatok tevékenysége fokozatosan az alább kifejtendők szerint módosult, módosul.

A hírszerző szolgálatok munkája egyre komplexebb, időigényesebb, ellentmondásosabb és veszélyesebb lett. A hatékony döntéshozói folyamatok egyre inkább megkövetelik a korai problémabeazonosítást, a rendkívül gyors értékelést – ezek következménye-

ként pedig a döntések egyre inkább valós idejű döntésekké válnak, amelyek gyakran az események szoros követését tételezik fel. A stratégiai biztonsági környezet változása miatt rendkívüli mértékben megnőtt és összetettebbé vált azon felhasználók köre, akik igényt tartanak a hírszerző szolgálatok információira, ez a változás pedig ugyancsak komplexebbé teszi a hírszerző szolgálatok munkáját. A fogyasztók igényei miatt, illetve az információk kellő megalapozottsága érdekében az értesítéseket egyre változatosabb, bonyolultabb és veszélyesebb módon kell beszerezni az egyre inkább védett forrásokból. A hírszerző szolgálatok munkáját néhány országban jelentősen megnehezítették azok a kritikák, amelyek mind demokratikus működésük, mind hatékonyságuk hiányosságai okán a beléjük vetett bizalom csökkenését mutatták. Ez a probléma hatványozottabban jelenik meg akkor, amikor a nem kellően és nem megfelelően informált közvélemény további jogtalan kritikákkal illeti e szervezetek működését. Hogyan lehetne ezeket a problémákat orvosolni? Megítélésem szerint négy olyan fő területet lehet beazonosítani, ahol a hírszerző szolgálatoknak szükséges változtatniuk az eddig megszokott megközelítéseiken:

- az információ megszerzése és hasznosítása;
- a nemzeti szolgálatok közötti koordináció és együttműködés átgondolása;
- a nemzetközi információcsere átgondolása;
- a közvéleményhez való hozzáállás megváltoztatása.

Az információs forradalom

A hírszerző szolgálatok munkáját és tevékenységét jelentősen befolyásoló új tényező az úgynevezett információs forradalom. Az informatikai térben bekövetkezett hatalmas változások elkerülhetetlenül átalakították az információhoz történő hozzáférés módját, illetve a megszerzett információk rendszerezését. Egyszerre jelent előnyt és hátrányt is az információgyűjtés tekintetében, hogy technikailag egyre nehezebb megtartani a megőrzendő titkokat – ennek részben technikai, részben politikai okai vannak. A nemzetközi kihívásoknak történő sikeres megfelelés feltételezi a különböző országok hírszerző szervezeteinek hatékonyabb együttműködését, amelyet sok esetben hátráltat az olykor eltérő értékeket képviselő nemzeti hírszerző szolgálatok között meglévő bizalmatlanság és a módszereik különbségeiből fakadó nehézkesség. Az információs forradalom eredményeként az elmúlt évtizedekben a rendelkezésre álló hírszerzési információk jelentős része úgynevezett nyílt forrású hírszerzésből (*open-source intelligence*, OSINT) származik, ugyanakkor a védett bizalmas információk megszerzése egyre nehezebbé vált.

Az adatok automatizált kitermelése és rendszerezése egyre nagyobb szerepet kap a beérkező információk tárolása és értékelése során. Az egyre nagyobb adathalmaz hatékony értékelése szervezeten belüli új együttműködési formákat kényszerít ki. Az egyre inkább nyílt térben rendelkezésre álló információk lehetőséget kínálnak, hogy nem kormányzati szervezetek is különböző kockázatelemzéseket szolgáltatasként és termékként próbáljanak a piacon értékesíteni. Számos esetben előfordul, hogy ezek az üzleti alapon működő kockázatelemző cégek eltérő megközelítésmódjuk és üzleti tapasztalatuk miatt

jobb, értékesebb, felhasználhatóbb terméket tudnak előállítani, mint a hagyományos módszerekkel dolgozó, nehezen alkalmazkodó állami hírszerző szolgálatok. Ugyancsak új jelenség, hogy a különböző politikai, gazdasági, informális hírszerző szolgálatokhoz hasonlóan információk megszerzésével és felhasználásával próbálják érdekeiket jobban érvényesíteni; ezek a hálózatok adott esetben ugyancsak hatékonyabban működhetnek, mint az állami keretek között működő különféle nemzetbiztonsági szolgálatok.

Ugyanakkor az információs forradalom sem oldja meg azokat a hagyományos hírszerzési problémákat, amelyek elsősorban a védett adatok megszerzése során kihívásként jelennek meg. Példaként hozható fel, hogy a legintelligensebb technikai hírszerző rendszerek sem lesznek hatékonyak azokban az esetekben, ahol akár természetes, akár szándékosan megtervezett, nem technikai eszközöket használó kommunikációs csatornákat alkalmaznak. Elég csak megemlíteni azokat a terrorista vagy bűnözői csoportokat, amelyek nem használnak működésükhöz olyan technológiailag fejlett eszközöket, amelyek támadhatók lennének. Ugyanakkor a technikai támadás fejlődésével párhuzamosan egyre nagyobb hangsúlyt fordítanak a védendő titkok technológiai védelmére (például nyilvánosan elérhető kriptológiai megoldásokkal, amelyek lehetővé teszik az internet sokkal védettebb használatát).

Műholdas hírszerzés

A hírszerző közösség előtt álló talán egyik legnagyobb kihívás a műholdas felderítő rendszerek működési feltételeinek és kereteinek kidolgozása. Ezek a rendszerek rendkívül drágák, és kiépítésük jelentős forrásokat vonhat el a hírszerzésre fordított összegből. A műholdas felderítő rendszerek számos előnnyel rendelkeznek, amelyek más úton nem pótolható módon segítik az információszerző tevékenységet (elsősorban katonai területen), ugyanakkor a rendkívül magas költségek ellenére kevés segítséget nyújtanak a hírszerzés szempontjából fontos egyéb területeken.

Nemzeti és nemzetközi koordinációs együttműködés

A szolgálatok világában nincs ellenség, ahogy a barát fogalmát is másként kell értelmezni. Egy adott politikai érdeket követve jönnek létre alkalmi szövetségek, miközben mindenki ellenérdekelt a másik szolgálattal szemben.

A mai biztonsági környezet megköveteli, hogy a különböző nemzetbiztonsági szolgálatok a kihívások sikeres kezelése érdekében szorosabban működjenek együtt egymással. Ez a probléma ugyanúgy megjelenik a nagy országok számtalan, különböző illetékességi körrel fellépő hírszerző szolgálatainál, mint a kis országok látszólag koncentráltabb szolgálatainál meglévő belső együttműködés során. Az irányítási rendszerek a különböző országokban több modellt is tükröznek. Közös jellemzőjük, hogy a közöttük zajló együttműködés koordinálása valahol magasabb kormányzati szinten történik meg – példa erre az amerikai nemzeti hírszerzési hivatal (Office of the Director of National Intelligence,

ODNI), vagy akár a mi esetünkben a Nemzeti Információs Államtitkárság (NIÁT). Ezek a koordináló mechanizmusok több célt szolgálnak, egyrészt a felhasználóktól érkező kérések, feladatok hatékony elosztását, másrészt a nekik elküldött termékek szintetizálását biztosítják. A koordináció nemcsak az információs jelentőmunkára korlátozódik, hanem a kiadott feladatok végrehajtásának módját is szükséges alkalmanként koordinálni, és garantálni kell, hogy a különböző nemzetbiztonsági szolgálatoknál rendelkezésre álló adatok felhasználása hatékony legyen. Ugyancsak koordinációs tevékenységet igényel az a körülmény, hogy a problémák gyakorlati kezeléséhez a különböző szolgálatok különböző jogosultságokkal rendelkeznek (kommunikáció monitorozása, hivatalos eljárási formák stb.).

Hírszerzési információk megosztása a nemzetközi együttműködés keretében

Mivel a hírszerzésnek egyre nagyobb intenzitással kell foglalkoznia mind globális, mind nemzetközi biztonsági kihívásokkal, a szolgálatok között fokozatosan szélesednek az információcserre lehetséges területei. A nemzetközi információmegosztásnak megvannak a magától értetődő előnyei. Egyrészt bővül az egyes szolgálatok rendelkezésére álló információk köre, másrészt a jól koordinált együttműködéssel hírszerzési forrásokat, erőforrásokat és kapacitásokat tudnak megspórolni. Az információk megosztása lehet multilaterális vagy bilaterális alapon folyó.

A kétoldalú kapcsolatokban általában a közös érdeklődésre számot tartó nyers és elemzett információk megosztásáról beszélhetünk, többnyire kölcsönös érdekeken alapuló, *ad hoc* jellegű együttműködések keretében, mivel minden egyes hírszerző szolgálat vonakodik a forrásaira vonatkozó információk megosztásától, illetve módszereik felfedésétől, hacsak ez nem jár kézzelfogható, konkrét előnyökkel. Jellemző az ilyen együttműködésekre, hogy jöllehet a kisebb országok szolgálatai – főleg a nagyobb országok szolgálataival összehasonlítva – sokkal korlátozottabb képességekkel és erőforrásokkal, ugyanakkor számos relatív előnnyel is rendelkezhetnek adott politikai kapcsolataik vagy a régióban meglévő, helyi viszonyokat illető, részletesebb ismereteik révén.

A multilaterális együttműködések általában egy szövetségi rendszeren belül, azonos szövetségi érdekek alapján jönnek létre, és megvalósulhatnak például a szövetség által közösen végrehajtott béketeremtő, békétámogató műveletek során, amelyek az adott közösség teljes hírszerző kapacitását igénylik (például Afganisztán esete). Ugyancsak a multilaterális együttműködés területei lehetnek bizonyos transznacionális kihívások, mint például a terrorizmus elleni harc vagy a határon átnyúló bűnözés elleni koordinált fellépés. A multilaterális együttműködés egyik fontos eleme ugyanakkor a különböző összekötői tevékenységek fejlesztése, a modern technológia és az adatbázisok felhasználása. Néhány nemzetközi szervezet, mint például az EU kísérletet tesz arra, hogy egy nemzetek felett álló hírszerzői mechanizmust hozzon létre, de egyelőre ezek a mechanizmusok kizárólagosan a szövetséghez tartozó nemzeti hírszerző szolgálatok által beadott információktól függenek. Egyes szakértők szerint az egyes országok biztonsági politikája súlyos felülvizsgálatra szorul, mivel számos új fenyegetéssel és sérülékenységgel

szembesülünk, amelyek a hagyományostól eltérően sokkal komplexebb és szélesebb körű megközelítést igényelnek.

Korábban a biztonság mint olyan mindig is egyfajta rendvédelmi megközelítést jelentett (az ezzel együtt járó protokollokkal), manapság azonban – jóllehet rendőri szemlélet még sok területen szükséges – a kor biztonsági kihívásai növekvő mértékben nemzetbiztonsági és azon belül is (a gyorsan fejlődő és változó műszaki és informatikai környezetnek köszönhetően) technikai megközelítést igényelnek. Jó néhány aktuális biztonsági kihívás nemcsak maguknak a hírszerzési módszereknek és forrásoknak az alapjait, de egyben általában a nemzet biztonságának stabilitását is megrengeti. Ilyen biztonsági kihívások lehetnek például a kiszivárogtatások, amelyek kiterjedtségben és jelentőségben kezdik elérni akár a hagyományos kémkedés szintjét is. A *need to know*⁷ elvének rohamos leépülése, ezzel együtt az információmegosztás hasonló elve alkalmazásának egyensúlya rendkívül fontos kellene hogy legyen. Meg kell találni az egyensúlyt az információ megfelelő minősítési szintjének biztosítása érdekében. A nyomon követhető digitális autorizációs rendszerek kialakítására nagyobb hangsúlyt kell fektetni. Meg kell teremteni a források védelmének megfelelő mechanizmusát, ami az információk megfelelő kezelésének szükséges feltétele. Az analitikai munka egyik nagy kihívása, hogy mindenképpen megvédjék a szolgálatok alkalmanként rendkívül érzékeny forrásait, másrésztől biztosítsák, hogy a szükséges információk a legszélesebb körben kerüljenek felhasználásra.

Felhasznált irodalom

- Földi László: A hibrid hadműveletek titkosszolgálati háttere. *Kommentár*, (2021), 2. 86–93. Online: www.kommentar.info.hu/cikk/2021/2/a-hibrid-hadmuveletek-titkosszolgالاتi-hattere
- Harding, Luke: Czech Police Hunt Two Men with Names Matching Skripal Suspects over Blast. *The Guardian.com*, 2021. április 17. Online: www.theguardian.com/world/2021/apr/17/czech-police-hunt-two-men-with-names-matching-skripal-suspects
- KD: Dánia besegített az amerikaiaknak az európai vezetők lehallgatásában. *Index.hu*, 2021. május 31. Online: <https://index.hu/kulfold/2021/05/31/dania-besegített-az-amerikaiknak-az-europai-vezetok-lehallgatasaban/>
- Nyugatra szökhett a kínai hírszerzés erős embere. *Portfolio.hu*, 2021. június 21. Online: www.portfolio.hu/global/20210621/nyugatra-szokhetett-a-kinai-hirszerzes-eros-embere-488982
- Office of the Director of National Intelligence: *Global Trends 2019*. (h. n.), National Intelligence Council, (é. n.).
- Szun-ce: A hadviselés törvényei. In Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 23–68.

⁷ A. m. „szükséges tudni”. Az érzékeny adatokhoz, információkhoz való hozzáférési jogosultság meghatározásának szigorú elve, amely szerint csak az pillanthat bele ilyenekbe, akinek a feladata teljesítéséhez az adott információkra szüksége van.